

Dorota Kulczycka

Uniwersytet Zielonogórski

JAN PAWEŁ II JAKO POSTAĆ EPIZODYCZNA W FILMACH FABULARNYCH. REKONESANS WSTĘPNY

Fenomenem – w potocznym słowa znaczeniu – jest wpływ polskiego Papieża na rozwój kultury i sztuki, w szczególności zaś na interesujący nas w tym szkicu film fabularny. Jan Paweł II bowiem zapoczątkował erę czynienia przez producentów, scenarzystów i reżyserów z autentycznej, historycznej postaci biskupa Watykanu filmowego protagonisty – tak głównego, jak i epizodycznego. Marek Lis w *Światowej encyklopedii filmu religijnego* pisze:

Jan Paweł II [...] jest pierwszym papieżem, który wywarł tak znaczący wpływ na kino: do tej pory bowiem papież w oficjalnych wypowiedziach poruszali tematykę kina oraz pozostałych mediów [...] oraz pojawiali się w filmach dokumentalnych (już w l. 1898-1903 powstało kilka krótkich f. ukazujących Leona XIII, reżyserowanych przez m.in. Williama K.L. Dicksona; Pius XII był bohaterem m.in. filmu *Pastor Angelicus; Wojna wojnie*), lecz do pontyfikatu Papieża Polaka (1978-2005) nie wystąpiło zjawisko uczynienia z żyjącego papieża bohatera filmu fabularnego. Pierwszy z filmów fabularnych przybliżających postać Karola Wojtyły to zrealizowany krótko po wyborze Ojca Świętego film *Z dalekiego kraju* (reż. Krzysztof Zanussi, 1981), wkrótce po nim powstał biograficzny *Papież Jan Paweł II* (reż. Herbert Weise, 1984). Następne f. fabularne zaczęły powstawać dopiero po 20 latach [...]¹.

Autor opracowania wymienia wszystkie filmy, jakie do 2007 roku powstały o polskim Papieżu. Na kolejnych kartach *Encyklopedii...* pod poszczególnymi hasłami pojawiają się bardziej rozwinięte o nich informacje².

¹ *Światowa encyklopedia filmu religijnego*, red. M. Lis, A. Garbicz, słowo wstępne K. Zanussi, Kraków 2007, hasło: *Jan Paweł II*, s. 201 (całość s. 201-203).

² Zob. *ibidem*, s. 203-209, a także m.in. s. 344, 395-398, 546.

Celem niniejszego artykułu jest wykazanie obecności Karola Wojtyły – Jana Pawła II, nie w filmach mu specjalnie poświęconych – dokumentalnych czy fabularnych (biograficznych), ale w fabularnych, w których pojawia się ewentualnie jakiś krótki element biograficzny, zdjęcie bądź niewielkich rozmiarów fragment archiwalny wkomponowany w fikcyjne fabuły. Najlepszym określeniem byłby tu „motyw” – motyw Jana Pawła II, motyw portretu, rzeźby, fotografii z Janem Pawłem II itd. Problematyczne jest natomiast pojęcie „roli epizodycznej”, gdyż w filmografii oznacza ono drugoplanową rolę aktorską z co najmniej jednym zdaniem dialogu. W poniższych rejestrach istnieją przede wszystkim takie filmy, w których Jan Paweł II nie wypowiada ani jednego zdania lub coś mówi, ale jego słowa są słabo słyszane albo prawie wcale niesłyszane przez odbiorców filmu. Można byłoby mówić w takim wypadku o *cameo*³, chociaż nie jest to nazwa postaci filmowej, tylko jej udziału w fabule. *Cameo* bowiem to krótkie wystąpienie znanej osobistości (np. aktora, muzyka lub polityka) w filmie, serialu lub grze komputerowej. Problematyczne pozostałoby, jak określić rolę zdjęć i nagrań archiwalnych wkomponowanych w fabułę filmową. Toteż najlepszym, najpojemniejszym słowem pozostanie „motyw” – „motyw poboczny”. Oczywiście brzmi to deprymująco i nie rozwiązuje do końca problemu⁴.

Rodzi się jednak pytanie: czy zdarza się, w filmach, ale również na przykład w powieściach, że dana postać – rzekomo epizodyczna, pojawiająca się gdzieś na marginesie wydarzeń i w tle innych pierwszoplanowych bohaterów – w rzeczywistości bywa postacią główną, najważniejszą w dziele? Czy nie jest tak, że postać epizodyczna (lub jeszcze mniej niż epizodyczna) bywa przez swą rangę postacią kluczową? Dotyczy to zwłaszcza osób wybitnych, które gdzieś z ukrycia promieniują na cały świat przedstawiony, na warstwę ideową czy emocjonalną dzieła. Pytanie pozostawiam jako otwarte. Na razie jedno jest pewne: lepiej mówić o motywie pobocznym niż o postaci czy roli epizodycznej.

Najbardziej ewidentnym przykładem wejścia Jana Pawła II do kultury popularnej⁵ jest sytuowanie go w filmach w kontekście śmiechu, żartu, humoru, a także umieszczanie w atmosferze czy konwencji groteski, parodii, absurdu, purnonsensu. Dlatego

---

³ Z *cameo* mamy np. do czynienia w filmie brytyjskim *Królowa* (dramat biograficzny, reż. Stephen Arthur Frears, Francja–USA–Wielka Brytania–Włochy, 2006). Oprócz nagrań archiwalnych z księżną Dianą są też migawkowe sceny z udziałem Toma Hanksa czy Eltona Johna. Aktorzy grający lub mający grać samych siebie występują natomiast w *Ocean's Twelve*, o którym to filmie będzie jeszcze mowa.

⁴ Bardzo często zdarza się, że Jan Paweł II występuje jako motyw poboczny również z innymi sławnymi postaciami współczesnego świata, ujętymi w podobny sposób, jak Sean Penn czy Brad Pitt w *Być jak John Malkovich*, Matka Teresa w *Nagiej broni 33 1/3: Ostatecznej zniewadze*, zdjęcia Matki Teresy czy Jasira Arafata w *Różowej Panterze 2* z 2009 itd.

⁵ Ewidentny bywa tutaj przykład *Zakonnicy w przebraniu 2 czy Odysei komicznej*, gdzie wręcz mowa jest o tym, jakoby JP II lubił pop.

symptomatyczne dla owego procesu „popularyzacji”, a zarazem najbardziej „kuriozalne” są filmy bliskie surrealizmowi i fantastyce, w których występuje badany motyw. Kontrowersyjne wydają się również niektóre komedie – jedne odnoszą się do sylwetki Jana Pawła II ciepło i z uznaniem, inne – drwiąco i bez należytego respektu.

W prezentowanych filmach epizodyczna postać Jana Pawła II pojawia się jako bohater grany przez „sobowtóra” Papieża (Ia) lub postać rysunkowa z kina animowanego i kukielka z *puppet show* (Ib) albo też jako autentyczny przywódca Kościoła katolickiego wyłaniający się z dokumentów archiwalnych (II). Biorąc pod uwagę źródła archiwalne, trzeba zwrócić uwagę na wkomponowane w większą całość fragmenty filmów dokumentalnych, niejednokrotnie krótkometrażowych, amatorskich (IIa), również na rolę fotografii Jana Pawła II (IIb), a gdy mowa o zdjęciach – należy też uwzględnić wykonane portrety (IIIa), rzeźby i płaskorzeźby Papieża jako elementy świata przedstawionego filmu (IIIb)⁶. W końcu są takie produkcje, w których Jan Paweł II pojawia się na zasadzie aluzji – we wspomnieniu, w rozmowie, na przykład w porównaniu z innymi papieżami (IV). Słowom na jego temat towarzyszy (niekoniecznie w tym samym czasie) jego wizerunek (IVa) lub jest o nim mowa, ale nie ma jego wizualnego przedstawienia (IVb).

W tym aspekcie należałoby uwzględnić takie przyporządkowania:

I. Filmy, w których Jana Pawła II występującego jako na poły fikcyjny bohater prezentuje aktor lub rysunek

Ia. Jan Paweł II grany przez „sobowtóra” – najczęściej przez tego samego aktora – Eugene’a Edwarda Greytaka (zm. w 2010 r.)⁷. Greytak występował w takich amerykańskich filmach i serialach jak: *Night Court* (1988; cały serial: 1984-1992); *Alf* (1988; w odcinku specjalnym: *Tonight tonight*); *Just the Ten of Us* (1989; cały serial 1988-1990); *One Night Stand* (odcinek *Dennis Wolfberg*, 1990; cały serial: 1989-1992); *Egzorcysta 2 1/2* (*Repossessed*, 1990, horror komediowy, reż. Bob Logan); wideoclip *King of Wishful Thinking* (1990); *Hot shots!* (1991, komedia, reż. Jim Abrahams); *Złotka* (*The Golden Girls*, serial komediowy z lat 1985-1992, reż. Susan Harris, sezon 7: 21 IX 1991-9 V 1992, odc. 12⁸ – 14 XII 1991); *Zakonnica w przebraniu* (*Sister Act*, 1992, komedia sensacyjna, reż. Emile Ardolino – w zakończeniu filmu Greytak jako Jan Paweł II pojawia się ze sławną zakonnica na pierwszych stronach gazet); *Zakonnica w przebraniu 2: Powrót do habitu* (*Sister Act 2. Back in the habit*, 1993, komedia sensacyjna, reż. Bill

⁶ Osobne miejsce powinno przypadać filmom fabularnym z wyeksponowaną lub przynajmniej zaznaczoną rzeźbą Jana Pawła II lub witrażem go przedstawiającym. Na razie do takich produkcji nie dotarłam; zdaję sobie jednak sprawę, że jeżeli są, pochodzą z późniejszych lat. Możliwe, że też pewną rolę w filmach odgrywają szkoły, instytucje, ulice i ronda nazwane imieniem wielkiego Polaka.

⁷ Por. Gene Greytak, https://en.wikipedia.org/wiki/Gene_Greytak [dostęp: 1.04.2017].

⁸ Według innych danych jest to odcinek 13.: [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Golden_Girls_\(season_7\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Golden_Girls_(season_7)) [dostęp: 1.04.2017].

Duke); **Murphy Brown** (sitcom, odcinek z 1993, całość: *Murphy Brown*); **Naga broń 33 1/3: Ostateczna zniewaga** (*The Naked Gun 33 1/3: The Final Insult*, 1994, komedia, sensacyjna, reż. Peter Segal, USA); serial **Gdzie diabeł mówi dobranoc** (*Picket Fences*, sezon 4, epizod z 8 XII 1995, cały serial: 1992-1996); **The Wayans Bros** (sitcom, epizod z 1998, cały serial: 1995-1999); **Z miłości do...** (*Just the Ticket* – 1999, reż. Richard Wenk); **Ally McBeal** – serial komedia dramatyczna, reż. David E. Kelley, epizod z 1999, całość: 1992-2002); **Miss rozbitków** (*Miss Cast Away and the Island Girls*, reż. Bryan Michael Stoller – parodia *Poszukiwaczy zaginionej Arki*, a także *Cast away* – z 2004⁹); **Wszyscy kochają Raymonda** (*Everybody Loves Raymond*, reż. Philip Rosenthal – epizod 20, cały serial: 1996-2006); jeden z odcinków serialu kryminalno-komediowego pt. **Detektyw w sutannie** (*Father Dowling Mysteries*, 1987-1991). Niektóre z tych filmów to komedie, w których Papieża rzekomo się szanuje jako głowę Kościoła, ale tak naprawdę sprowadza do poziomu innych bohaterów sztuki filmowej – inkarnuje się go w świat dobrobytu, pseudoproblemów, nieustannej wesołości czy zacisznej sielanki, doprowadza do spoufalenia i zeświecczenia. Tak jest szczególnie w serialu *Złotka*, w *Nagiej bronii 33 1/3*, w pewnym stopniu też w 1. i 2. części *Zakonnicy w przebraniu*.

Ponadto Jan Paweł II naśladowany jest w następujących filmach i serialach:

- **II papòcchio** (1980) – (ang. *In the Pope's Eye*) – reż. Renzo Arbore (występuje też pod swoim imieniem i nazwiskiem jako główny bohater filmu), Włochy 1980, komedia zrealizowana we wrześniu 1980 roku, trzy tygodnie później zabroniono ją wyświetlać ze względu na obrażanie osoby Papieża i wiernych Kościoła katolickiego. Film okrzyknięto jako piąty najlepiej zarabiający film we Włoszech na przełomie lat 1980 i 1981. Jana Pawła II gra Manfred Freyberger.
- **The Gillies Report** – popularny, nagradzany i wpływowy telewizyjny program rozrywkowy produkcji australijskiej, emitowany w telewizji ABC między 1984 a 1985 rokiem. Program był znany ze względu na występujące w nim postaci sławnych polityków i osobistości medialnych, jak na przykład premier Bob Hawke i lider opozycji Andrew Peacock. W odcinku z 1984 roku rola Jana Pawła II grana jest przez Maxa Gilliesa.
- **TV Eye** – brytyjski program telewizyjny; odcinek: **Paid to Kill the Pope?** (1985) – Jan Paweł II grany jest przez angielskiego aktora Philipa Madoca.
- **Cool Head** – serial TV (1991-), 1. sezon, role Jana Pawła II grane w odcinkach 1.1 (1991) i 1.5 (1991) przez Phila Coola, czyli główną postać z programu *Cool It*.
- **Cool It** – telewizyjny program rozrywkowy z udziałem komika Phila Coola, emitowane w Wielkiej Brytanii w BBC Two od 30 VIII 1985 do 18 XII 1990, występo-

---

⁹ *Miss Cast Away* (oryginalny tytuł USA), pol. *Miss rozbitków* (inne tytuły: nowy z USA – *Miss Castaway and the Island Girls*; *Silly Movie 2* – w Kanadzie, tytuł angielski).

- wali tu nieraz sławni celebryci, Jan Paweł II wystąpił w 1. odcinku telewizyjnym 1. sezonu (1992). Jego rolę grał prowadzący program komik Phil Cool.
- pierwszy sezon amerykańskiego talk-show pt. *The Late Show* emitowany w latach 1991-1992. W odcinku 1.1 (1992) Papieża naśladuje Michael Hirsh.
  - *Park jajcarski* (*Chicken park*) – włoska komedia z 1993 roku, parodia *Parku jurajskiego*, film bazujący na najniższych instynktach i szafujący irracjonalizmem. Reżyser (Jerry Calà) występuje jednocześnie jako główny bohater (Vladimiro). Papież prezentuje się tu jako przedstawiciel narodów służących innym¹⁰.
  - *2001: Odyseja komiczna* (*2001: A space travesty*) – kanadyjsko-niemiecki film komediowy z 2000, reż. Allan A. Goldstein, komedia SF, premiera światowa 17 XI 2000. Papież zachowuje się tutaj jak rozkapryszony celebryta.
  - *Saturday Night Live* (inne tytuły: w USA – *NBC's Saturday Night*, w USA informacyjny – *SNL* lub alternatywny – *SNL 25*); cotygodniowy program rozrywkowy amerykańskiej sieci telewizyjnej NBC. Program trwa 90 minut i jest nadawany w soboty o 23.30 ze studia w Nowym Jorku. Nowe programy nadawane są na żywo. Pierwszy odcinek emitowano 11 X 1975. Łącznie było już 41 serii i 796 odcinków. Alec Baldwin gra Jana Pawła II w 19. odcinku 27. sezonu z 20 IV 2002, zatytułowanym: *Alec Baldwin / P.O.D.*, reż. Beth McCarthy Miller.
  - *Eurotrip* (USA – Czechy 2004) – komedia, przygodowy; reż. Alec Berg, David Mandel, Jeff Schaffer. Papież w owym, jednym z najbardziej gorszących obscenicznością i profanacją, obrażających uczucia religijne katolików, filmie ogląda telewizję, jedząc chipsy. Na widok Scotta Thomasa (Scott Mechlowicz) przebranego w złote szaty i złotą mitrę wykrzykuje: „What the hell?!” – w polskiej wersji jest to przetłumaczone jako: „Co jest grane?!”, a nie: „Co u diabła?!” (czas: 72’25). Zabawa i w śmierć papieża, i w ogłoszenie nowego – naigrawanie się z tych historycznych skądinąd wydarzeń; profanacja miejsc świętych przez nastolatków uprawiających seks w watykańskim konfesjonale, kpina z tłumów wiernych, skupiających się na placu św. Piotra – wszystko to pojawia się tutaj w o wiele gorszym guście niż np. w *Różowej Panterze 2*, gdyż z wyraźną intencją profanacji i z elementami niemalże pornograficznymi. Premiera tej demoralizującej „komedii” adresowanej do młodzieży przypada na czas choroby Papieża, który rok po ukazaniu się filmu odejdzie już rzeczywiście „do domu Ojca”. Sytuacja jest tym bardziej przykra, gdy

¹⁰ Vladimiro, widząc Ojca Świętego myjącego szybę samochodu, pyta doktora Eggs (Lawrence Steven Meyers):

– Tu też myją szyby?

– Turcy, Polacy, Meksykanie.

JP II myje okna pojazdu, robiąc znaki w kształcie krzyża. Siedzący w środku kierowca w skórze jaguara Dee Jay (Harold Davies) na ten widok żegna się pobożnie.

Vladimiro o Janie Pawle II mówi: Umie się ustawić, co? (czas: 38’10-38’32).

uwzględnimy, że przecież Jan Paweł II bardzo kochał młodzież; zależało mu na tym, by żyła ona godnie, będąc „przyszłością świata”;

- **Ojcowie nasi** (*Our Fathers*) – reż. Dan Curtis, dramat, USA 2005, Jana Pawła II gra Jan Rubes. Z kolei na przykład George’a Busha gra on sam.
- **Bremner, Bird and Fortune** – satyryczny serial telewizyjny (Channel Four), John Bird, Rovy Bremner, John Fortune, Wielka Brytania 17 X 1999-6 V 2010, serii 16, odcinków – 85. Po raz pierwszy transmitowany był 15 III-19 IV 1991. W odcinku 6., w 6. sezonie (wyświetlone 2005) Jana Pawła II gra Alexei Sayle.
- **Godzina zero** (*Zero Hour*) – serial telewizyjny, katastroficzny, dokumentalny, Kanada, Wielka Brytania 2004-2006, 3 sezony, epizod: *The Plot to Kill the Pope* (Wielka Brytania 2005) – biograficzny dramat historyczny, Jana Pawła II prezentuje on sam (nagranie archiwalne), a także aktor Brian Crabb – rekonstrukcja wydarzeń z 13 V 1981, narrator: Paul McGann.
- serial australijski **The Bazura Project**, łącznie 42 odcinki (pierwszy: 7 XII 2006), Jan Paweł II w odcinku 38. (sezon 4., epizod 2. – 6 X 2011) – **Sex** – gra go Brian Couch.
- **I am Bob** – komedia (film krótkometrażowy – 19 min), USA 2007, reż. Donald Rice – jako Papież występuje tam Trevor Cooper.

I w końcu wymienimy wspomniany już wyżej film, którego akcja na wiele sposobów łączy się z motywem papieskim, jak i w ogóle watykańskim:

- **Różowa Pantera 2** (*The Pink Panther 2*, 2009, komedia, USA, reż. Harald Zwart) – tu jednak nie wiadomo, którego z papieży gra białoruski aktor – Evgeniy Lazarev. Poza tym *Różowa Pantera 2* i *Eurotrip* tworzą podgrupę w tej klasie filmów – pojawia się w nich bowiem na oczach papieża (odgrywanego przez któregoś z aktorów) postać przebrana za niego samego. Filmy te są więc *sui generis* teatrykiem, w którym jeden papież-przebieraniec dezorientuje drugiego papieża, quasi-prawdziwego.

Ib. Jan Paweł II przedstawiany w filmach rysunkowych i w programach satyrycznych typu *puppet show*

Istnieje też grupa seriali czy filmów animowanych dla dorosłych, w których Jan Paweł II przedstawiony jest jako rysunkowa animacja – najczęściej karykaturalna.

Do takich seriali należą:

- Parodiująca obyczaje Amerykanów kreskówka **Miasteczko South Park**, cykl prześmiewczych filmów, których ofiarą pada również Jan Paweł II. Jest to serial animowany dla dorosłych, satyra, która „mimo popularności, cieszy się niesławą ze względu na wulgarny język, czarny humor, poruszanie kontrowersyjnych tematów i ciętą satyrę na Amerykę oraz Amerykanów”¹¹. Porównywana bywa z absurdalnymi Simpsonami (*The*

¹¹ *Miasteczko South Park*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Miasteczko_South_Park [dostęp: 10.05.2017].

Simpsons). Na uwagę – ze względu na interesujący nas temat – zasługują tu odcinki: *Do the Handicapped Go to Hell?* – z 2000 (głos Treya Parkera); *Red Hot Catholic Love* – z 2002 (głos Matta Stone’a), parodia *Kodu da Vinci – Fantastic Easter Special* sezon 11., epizod 5. z 2007 (też grane przez Treya Parkera) oraz *South Park Pope Heh!!!?* z 2015. – **Głowa rodziny** (*Family Guy*) – amerykański serial animowany, stworzony w 1999 roku przez Setha MacFarlane’a i emitowany w telewizji FOX. Przedstawia on losy rodziny Griffinów, mieszkającej w fikcyjnym mieście Quahog, w stanie Rhode Island. Pierwszy odcinek wyświetlono 31 I 1999. W 2017 roku jest już produkowany 16. sezon. Jan Paweł II występuje w odcinkach: z 1999 *Holy Crap* (głos: Tommy Widmer), z 2002 *Road to Europe* (głos: Seth MacFarlane), z 2007 *It Takes a Village Idiot, and I Married One* (głosu użył Denny Smith).

– **2DTV** – satyryczny serial animowany/rysunkowy emitowany przez ITV, w Wielkiej Brytanii w latach 2001-2004, reż. Tim Searle. Wyszłyżdane są tam różne osobistości, m.in. George W. Bush, premier Tony Blair, Jan Paweł II występuje w więcej niż 9 odcinkach (epizodach), między innymi: w 2.3 (2002) – głos Dave’a Lamba; 4.4 (2004) – głos Enn Reitela; 4.5 (2004); 4.6 (2004); 5.1 (2004) – głos Enn Reitela i Dave’a Lamba.

– Do tej grupy należy również **Dzielnica!** (*Nyócker!*, Węgry, 2004, reż. Áron Gauder) – film rysunkowy, w którego jednym z odcinków Papież jest zwykłym biznesmanem robiącym interesy na handlu ropą.

– Programem satyrycznym, w którym występują kukielkowe karykatury różnych światowej sławy osobistości, jest **Spitting Image**, telewizyjny *puppet show* wyśmiewający znane postaci (Wielka Brytania 1986-1996). Głos Papieża w kolejnych odcinkach poszczególnych sezonów naśladowali tu różni aktorzy: w 11. odcinku sezonu 5. (1991) i w 13. odcinku sezonu 6. (1992) – Hugh Dennis; w 15. i 16. odcinku 4. sezonu (1993) oraz w 19. odcinku 7. sezonu (1996) – Roger Blake.

II. Filmy, w których wykorzystano dokumenty archiwalne z Janem Pawłem II:

IIa. „filmy w filmach” – dokumentalne, zazwyczaj krótkometrażowe, amatorskie

W tym dziale mieszczą się zasadniczo dwie grupy filmów: jedne, choć też fikcyjne, związane są bardziej z historią i polityką, życiem narodów i Kościoła, drugie zaś posługują się dużą dawką fabularyzacji – kracjonizmu i pomysłowości w przekształcaniu rzeczywistości nierzadko do granic fantastyki, onirycznej bądź proroczej wizyjności czy bliskiego surrealizmowi absurdu. Na pewno zaś dużą rolę odgrywa tu element fikcji przy jednoczesnym prawie zupełnym braku referencji całej fabuły do prawdy historycznej. Do pierwszej grupy zaliczylibyśmy polskie: **Popietuszek. Wolność jest w nas** (biograficzny, dramat historyczny, 2009, reż. Rafał Wierzyński) i **Lawa. Opowieść o „Dziadach” Adama Mickiewicza** (1989, dramat, reż. Tadeusz Konwicki). Należy tu również amerykański **Powaqqatsi** (1988, reż. Godfrey Reggio, muz. Philip Glass – choć

to montaż filmów dokumentarnych, ale zrobiony z dużym podkładem muzyki i zupełnie bez słowa; w ten sposób zdobywa nową jakość artystyczną zbliżoną do filmu niemego); *Godzina zero (Zero Hour)*, odcinek: *The Plot to Kill the Pope* (Wielka Brytania 2005); *The Papal Chase*, dokumentalny, Jan Paweł II gra siebie samego, inni występują jako *cameo*, reż. Kenny Hotz, Kanada 2005; *Banal* (2008, reż. Cesar Apolinario, filipiński film sensacyjny) o planowanym zamachu na Jana Pawła II podczas jego wizyty na Filipinach i o staraniach policjantów ze SWAT (*Special Weapons And Tactics*) w udaremnieniu morderstwa.

Do drugiej grupy bez wątpienia należą: *Spiskowcy rozkoszy (Spiklenci slasti, Czechy, 1996, reż. Jan Švankmajer)*; amerykańskie, tak gatunkowo różne produkcje jak: *Flubber* (reż. Les Mayfield, familijny, fantasy, komedia, 1997); *Z miłości do... (Just the Ticket, 1999, komedia, reż. Richard Wenk)*; *Opowieść kryminalna (Romanzo criminale, Włochy/Francja 2005, reż. M. Placido – film określany różnie: jako sensacyjny, dramat, kryminał, choć można byłoby go określić jako film gangsterski¹²)*; *Taśmy Watykanu (The Vatican Tapes, USA 2015, reż. Mark Neleldine, horror o egzorcystach dziewczyny opętanej przez Szatana-Antychrysta)*; *X-Men Apocalypse (USA 2016, kino akcji, SF, reż. Bryan Singer)*.

We wszystkich tych filmach, z fabułami o charakterze choćby zupełnie utopijnym czy paranormalnym, Jan Paweł II należy do świata realistycznego. Realizm zresztą, na przykład w *Spiskowcach rozkoszy*, nie może tam podlegać waloryzacji, gdyż film nie jest pochwałą świata realnego, tylko irracjonalnego. Czyż można tropić realizm w surrealistycznym dziele? Czy jest tego sens? Jan Paweł II staje się w tym filmie bohaterem, ale i ofiarą surrealistycznej gry. W kontekście całości nagrania archiwalne nabierają nowych, niepożądanych znaczeń: uśmiechy siostr zakonnych witających Papieża wydają się w kontekście zsekularyzowanego i zerotyzowanego świata ludzi-kukieł jakieś dwuznaczne, skażone zmysłowością. Oczywiście jest to iluzja powstała pod wpływem filmu.

IIB. filmy, w których pojawia się fotografia Papieża

Nie ma takiego filmu, w którym by zdjęcie Ojca Świętego lub bohatera z nim się fotografującego było zrobione wbrew woli tegoż bohatera. Są jednak filmy, w których zawieszono w kościołach, kaplicach, domach parafialnych, biskupich pałacach, na plebaniach, w domach zgromadzeń zakonnych, ale także w domach mieszkalnych, prywatnych, obrazy i fotografie, przedstawiające Jana Pawła II, nie pasują do sytu-

---

¹² To kolejny film, w którym nagranie archiwalne z obrazem Ojca Świętego usytuowane jest w kontekście zła. W pewnym sensie przypomina *Ojca chrzestnego III*, w którym powiązania bohaterów z siatką przestępczą Banku Watykańskiego powodowały, że pojawiały się motywy papieża Pawła VI i Jana Pawła I.

acji i wydarzeń, jakie w owych miejscach się pojawiają. Chodzi oczywiście o zło, które tam się rozgrywa. Zło, którego te domy i te wizerunki są niemymi świadkami.

Oczywiście nie jest to reguła. Bywają domy (np. rodziny Starskich z *Seksmisji*; uczynnej pani Tarantino z *Blues Brothers* czy dom mieszkalny działaczki Solidarności w *Rozmowach kontrolowanych*), bywają zakrystie, zakony i plebanie (np. zakrystia w *Popieluszko. Wolność jest w nas*), w których dewocjonalia nie pozostają w jakiejś drastycznej sprzeczności z sytuacją moralną – świadczą raczej o przynależności religijnej i narodowej bohaterów, o ich życiu zgodnym z ewangelią.

Do filmów, w których pokazała się – choćby na moment – fotografia Jana Pawła II, należą (według chronologii powstawania):

- **Blues Brothers** (USA, 1980, komedia, musical, reż. John Landis). W pokoju siostry dyrektor wiszą różne święte obrazy i stoją dewocyjne figurki, ale podobizny Jana Pawła II nie widać. Pojawi się ona natomiast w domu Włoszki – wspomnianej pani Tarantino (Toni Fleming), niegdyś wynajmującej członkom zespołu muzycznego pokoje (czas: 38'07-38'17). Odnajdziemy też w *sequelu* do części pierwszej.
- **Seksmisja** (Polska 1983, premiera 1984, komedia, reż. Juliusz Machulski).
- **Blues Brothers 2000** (*sequel* z 1998, komedia, musical, reż. John Landis). Fotografia wisi w gabinecie Mary Stigmata (Kathleen Freeman), siostry przełożonej tym razem nie ochronki, lecz szpitala Zwiastowania NMP (czas pokazywania: 06'17-10'03 z przerwami).
- polski serial: **Jan Serce** (1981, melodramat, reż. Radosław Piwowarski – odcinki: 4. *Pieszczoty* i 5. *Zgryzoty*).
- **Tępaki** (*The Underachievers*, USA, 1987, komedia, reż. Jackie Kong). Jest to film zniesławiający tak Ojca Świętego (jego portret usytuowany jest na tle Matki Boskiej Częstochowskiej w domu Murphy'ego – gra go Michael Pataki), jak Kościół, a także Boga, między innymi poprzez jawną i bezmyślną drwinę z Krzyża Chrystusowego. Film ma być komedią, *de facto* jest przykry w odbiorze i intelektualnie jałowy.
- **Detektyw w sutannie** (*Father Dowling Mysteries*, przykładowo: sezon 1. odcinek 1., [pilot serialu], 1989).
- **Rozmowy kontrolowane** (Polska 1991, komedia, reż. Sylwester Chęciński).
- serial: **Złotka** (*The Golden Girls*, sezon 7: 21 IX 1991-9 V 1992 – całość z lat 1985-1992).
- **Zakonnica w przebraniu** (*Sister Act*, USA 1992).
- **Zakonnica w przebraniu 2: Powrót do habitu** (*Sister Act 2. Back in the habit*, USA 1993).
- **Ścigany** (*The Fugitive*, USA 1993, sławny film sensacyjny z udziałem Harrisona Forda w roli głównej, reż. Andrew Davis).

- *Eureka Street* (Wielka Brytania, 1999, miniserial, dramat/komedia, odc. z 1-13 IX 1999; reż. Adrian Shergold).
- *Być jak John Malkovich* (*Being John Malkovich*, USA 1999, komedia surrealistyczna, reż. Spike Jonze).
- *Amorres Perros* (film meksykański z 2000, okreśłany jako dramat albo thriller, reż. Alejandro González Iñárritu – film kilkuwatkowy o brutalnym życiu w Mexico City – tam zamiast zdjęcia *sensu stricto* wisi plakat z Papieżem, a na nim naklejony podłużny bilet z napisem „Mexico sempre fiel [...] 1999”).
- *Zbrodnia ojca Amaro* (*Crimen del padre Amaro*, Argentyna–Francja–Hiszpania–Meksyk 2002, melodramat, reż. Carlos Carrera González¹³).
- *Różowa Pantera* (*Pink Panther*, Czechy–USA 2006 – komedia kryminalna, reż. Shawn Levy).
- *Anioły i demony* (2009, reż. Ron Howard, na podstawie powieści Dana Browna¹⁴) – w filmie tym pojawiają się aluzje do papieża i papiestwa. Są też sceny jakby z krypty z grobem Jana Pawła II i z jego portretem.
- *Popieluszko. Wolność jest w nas* (Polska 2009, biograficzny, dramat historyczny, reż. Rafał Wierzyński).
- *Wałęsa. Człowiek z nadziei* (Polska 2013, dramat biograficzny, reż. Andrzej Wajda).
- *Tajemnica Filomeny* (*Philomena*, Francja–Wielka Brytania–USA 2013, reż. Stephen Arthur Frears).
- czeski miniserial: *Pustkowie* (*Pustina*, 2016, dramat kryminalny, reż. Ivan Zachariáš, Alice Nellis).

W *Różowej Panterze 1* z 2006 roku, jak również w *Zbrodni ojca Amaro*, w *Eureka Street*¹⁵ i w *Być jak John Malkovich* pojawia się *sui generis* mistyfikacja – montaż zdjęciowy ukazujący bohatera z Papieżem. We wszystkich tych czterech produkcjach pozowanie w towarzystwie przywódcy Kościoła katolickiego ma podnieść lub podkreślić rangę społeczną bohatera: wspinającego się po szczeblach kariery, choćby kosztem

---

¹³ W obu filmach, które można uznać za rozrachunkowe, zarówno w *Amorres Perros*, jak i w *Zbrodni ojca Amaro*, główną rolę gra Gael García Bernal. Wizerunki Jana Pawła II stoją tam w sprzeczności z moralnością tych, którzy je w swoim otoczeniu zamieścili. Podobny „zgrzyt” zaobserwujemy w *Tajemnicy Filomeny*. Jak w przypadku *Crimen del padre Amaro* podobna głowy Kościoła znajduje się tam w przestrzeniach związanych z duchowieństwem katolickim.

¹⁴ Wcześniej zekranizowano *Kod da Vinci* (2006; tegoż reżysera) – tam pojawiają się enigmatyczne aluzje do Papieża.

¹⁵ Najzabawniejsza historia z portretem Jana Pawła II mogła pojawić się właśnie w tym brytyjskim serialu, ale reżyser zniszczył koncept autora powieści Roberta McLiama Wilsona pod takim samym tytułem (w tłumaczeniu polskim *Ulica marzycieli*). O wątku z owej powieści piszę z Elżbietą Gazdecką w artykule *Wizyta w Irlandii. Między prawdą historyczną a fikcją literacką* (*Kultura nie tylko literacka. W kręgu myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, red. E. Bednarczuk-Stefaniak, A. Seul, „Scripta Humana” 2017, t. 8, s. 177-192).

innych, komisarza policji, nieuczciwego meksykańskiego biskupa, zakompleksionego protestanta z Belfastu oraz stojącego u szczytu sławy i powodzenia aktora-lalkarza. Weźmy za przykład *Być jak John Malkovich*. Na jakimś lotnisku Schwartz-Malkovich robi sobie zdjęcie z Janem Pawłem II (czas: 92'31-92'33). Znamienne, że w tym mniej więcej czasie narrator mówi: „Jaka przyszłość czeka Johna Honoriusza Malkovicha? [...] On trzyma świat na sznurku”. Papież występuje na podobnej zasadzie jak Sean Penn (rzekomo zauroczony grą lalkarza Schwartz-Malkovicha), Brad Pitt i inne gwiazdy kina. Ma podkreślać wysoką rangę społeczną bohatera, być znakiem, że lalkarz jest równy najsławniejszym ludziom świata. Nie chodzi o prawdę o powszechnie znanej otwartości Papieża, który stał się „bratem” dla każdego człowieka, ale o udowodnienie – wedle zamysłu bohatera – jego własnej wielkości: pozuje on do zdjęcia z głową Kościoła jako równy z równym.

W *Być jak John Malkovich* czy w *Eureka Street* fotografia ożywa, podlega animacji i animizacji – zaczyna żyć własnym życiem, biorąc, choćby przez moment, aktywny udział w akcji fabularnej. Tutaj, jak i we wszystkich innych wypadkach, nasuwa się pytanie, czy Jan Paweł II na spreparowanych fotografiach przedstawiających go z bohaterem fikcyjnym to jeszcze oby na pewno Papież Polak. Gdzie jest granica między prawdą historyczną, postacią autentyczną a fikcją i postacią fikcyjną? A może trzeba raczej mówić o przenikaniu się, indyferencji świata realnego i świata zmyślonego?

Zdjęcia z Janem Pawłem II, jego portrety na ścianach nigdy nie są przypadkowe. Zawsze coś komunikują. Albo wiarę i pobożność bohaterów, albo dumę z przynależności do narodu, z którego wyszedł wielki Papież, albo pychę i pragnienie nobilitacji bohatera, albo chęć dowartościowania, albo swego rodzaju neutralizację wyrzutów sumienia. Nieraz też są zasłoną dymną dla słabości i miernoty duchowej bohaterów, nieuporządkowania w ich życiu wewnętrznym (moralnym).

III. Filmy z przedstawieniami plastycznymi Jana Pawła II

IIIa. z namalowanymi portretami – trudno nieraz z kadrów filmowych zorientować się, czy jest to zdjęcie, czy też obraz – zwłaszcza że fotografie wiszące w domach i parafiach są nieraz podretuszowane lub – jak w *Zbrodni ojca Amaro* – będąc kompilacją przenikających się zdjęć, przedstawiają pewną nową jakość artystyczną. Wyraźnie jednak widać „malarstwo” (i demonstracyjny kicz) w *Świętym interesie* (Polska 2010, komedia, reż. Maciej Wojtyszko) oraz w serialu *Młody papież* (2016-). W tych dwóch dziełach obrazy z Ojcem Świętym, który wówczas już nie żył, mają wyraźnie prowokacyjny charakter. Inaczej jest na przykład w filmie *Zakonnica w przebraniu* – tam wiszące w klasztorze portrety pozbawione są raczej jakichś ironicznych podtekstów.

IIIb. z rzeźbami i płaskorzeźbami (medalionami) przedstawiającymi Jana Pawła II – we wspomnianym serialu (*Młody papież*, 2016-) wykorzystana też została kontrowersyjna

rzeźba *La Nona Ora (Dziewiąta godzina)* włoskiego artysty Maurizia Cattelana, zainstalowana w 2016 roku w warszawskiej Zachęcie, a przedstawiająca Jana Pawła II przygniecionego meteorytem. Ciekawe, że znalazła się w produkcji zagranicznej. Wieńczy ona specyficzny pokaz światowych dzieł sztuki malarskiej, obok których kroczy „młody papież”¹⁶.

W horrorze *Taśmy Watykanu (The Vatican Tapes, 2015)* na końcu pojawia się szara (cementowa) rzeźba Jana Pawła II trzymającego pastorał, a w środku tej rzeźby znajduje się obraz płonącego kruka. Ma to zapewne znamionować koniec chrystianizmu na świecie.

Z kolei w polskim telewizyjnym serialu kabaretowym prezentującym gabinet Jarosława Kaczyńskiego *Ucho prezesa* w odcinku 7. pt. *Siemandero* na biurku stoją płaskorzeźba/medalion Jana Pawła II, zdjęcie czarnego kota, mosiężna figurka marszałka Józefa Piłsudskiego, globus przedstawiający zamiast świata tylko Polskę, a pod biurkiem znajduje się puszcza z karmą dla kocura i miseczka z rysunkami tychże zwierząt.

Już tutaj możemy zauważyć pewną prawidłowość – często tam, gdzie znajduje się podobizna polskiego Papieża, istnieją też wizerunki innych postaci znanych z historii – marszałka Józefa Piłsudskiego, Lecha Wałęsy itd.¹⁷ Często są także zestawienia z Matką Teresą (np. w *Różowej Panterze*) i Billem Clintonem (np. w *Nagiej broni 33 1/3* czy w *Odysei komicznej*). Świadczy to o dwóch kulturowych prawidłowościach: Papież albo jest ikoną polskości, tego, co w narodzie związane z patriotyzmem i chrześcijaństwem, albo jedną z czołowych osobistości, które najbardziej wpłynęły na oblicze współczesnego świata.

IV. Filmy, w których znajdują się aluzje do Jana Pawła II, wspomnienia o nim, rozmowy na jego temat

IVa. filmy bez wizualizacji, czyli bez pokazania Tego, o Kim się mówi – wymieńmy najpierw polskie produkcje. Wyróżniają się spośród nich ekranizacje dzieł Jerzego Pilcha. Pierwszą z nich jest *Spis cudzołożnic* (1995, reż. Jerzy Stuhr). Gustaw – naukowiec z UJ (rola odtwarzana przez reżysera), oprowadza innego naukowca – profesora Bjorna, szwedzkiego humanistę z Uppsali (Preben Østerfelt) po Krakowie. Kiedy zachodzą na krakowskie Błonia, Polak informuje: „Popatrz na to pole. Kiedy polski papież był tu, zebrało się milion ludzi. Wielkie zgromadzenie, większe niż w Warszawie” (czas: 00’17’43-00’17’45)¹⁸. Obydwaj są protestantami, dla Gustawa jest to jednak bardzo ważna informacja, którą należy podzielić się z zagranicznym gościem, zresztą też

¹⁶ O sensie tego artystycznego bricolage’u można przeczytać w artykule ks. Michała Lubowickiego, *Znacie czolówkę „Młodego papieża”? Odkryliśmy jej sekret!*, „List” 2016, nr 18 kopia na portalu „Aleteia”, <http://pl.aleteia.org/2016/11/18/znacie-czolowke-mlodego-papieza-odkrylismy-jej-sekret/> [dostęp: 9.06.2017].

¹⁷ Tak też jest np. w *Rysiu* (2007).

¹⁸ Aluzji do Jana Pawła II w *Spisie cudzołożnic* jest więcej (czas: 00’17’44; 00’41’00-00’42’00).

protestantem¹⁹. Oczywiście nie tak ważna, jak główny cel ich wspólnego wałęsania się po mieście Kraka – znalezienie choć jednej kobiety z obszernego spisu dawnych kochanek Gucia do nocnych igraszek dla nich – dwóch z bożej łaski naukowców.

Natomiast zrealizowany na podstawie sztuki Pilcha spektakl TV *Narty Ojca Świętego* (reż. Piotr Cieplak, premiera w Teatrze Narodowym w Warszawie w listopadzie 2004, w telewizji 12 lutego 2007) jest – podobnie jak dzieło literackie – swego rodzaju ewenementem: w całej sztuce mówi się tylko o Janie Pawle II, ale ten nie pojawia się i nie odzywa się ani razu.

Wśród polskich produkcji, w których istnieje aluzja do Jana Pawła II, znajdują się też: *Psy II. Ostatnia krew* (1994, reż. Władysław Pasikowski, film sensacyjny) oraz dwa ogniwa z filmowej trylogii: *Miś* (1980, 1981) i *Ryś* (2007). Środkowe ogniwo z tego cyklu – *Rozmowy kontrolowane* – zaliczymy do grupy filmów, w których aluzje mieszają się z obrazem.

Aluzje do postaci Papieża występują też w dziełach zagranicznych, pokazujących nostalgię polskich emigrantów za Polską, za tym, co w kraju było najlepsze i najszlachetniejsze (*Jak stracić przyjaciół i zrazić do siebie ludzi*, Wielka Brytania, komedia, reż. Robert B. Weide), albo obnażających zupełną ignorancję ludzi Zachodu w kwestiach religijnych – duchowych i eklezjalnych. Tu można wymienić takie filmy jak: *Upadek cesarstwa amerykańskiego* (Kanada 1986, *Le déclin de l'empire américain*, reż. Denys Arcand – dramat-komedia, *prequel* do *Inwazji barbarzyńców* – 2003) oraz *Inwazja barbarzyńców* (*Les invasions Barbares*, Kanada 2003, dramat i komedia, *sequel* wobec *Upadku...*, *prequel* natomiast wobec *Wieku ciemności* z 2007 r.²⁰, reż. Denys Arcand) czy parodiujący filmy o egzorcyzmach i egzorcyście i naśmiewający się z tak poważnego, a często lekceważonego tematu demonicznego opętania *Egzorcysta 2 i 1/2* (*Repossessed*, 1990, reż. Bob Logan, horror, komedia). Filmem, który można uznać za antykościelny i antyklerykalny, w którym to Watykan jest głównym punktem odniesienia, bastionem rzekomej nietolerancji wobec ateistów i wolnomyślicieli, niezgadających się, by ich krewnych (w tym przypadku – matkę) beatyfikować dla chwały Kościoła i korzyści materialnych reszty rodziny, jest *Czas religii – Lora di religione* (*Il sorriso di mia madre*), reż. Marco Bellocchio, Włochy, dramat, 2002. Papież, o którym dużo tam się mówi, ani razu się nie pokazuje.

¹⁹ Jest to jeden z autobiograficznych rysów twórczości Jerzego Pilcha, według którego książki, a potem wspólnie napisanego scenariusza Jerzy Stuhr nakręcił ów film. Pilch w felietonie *Polsko ho ho ho!* (*idem, Pociąg do życia wiecznego*, Warszawa 2007, s. 107; całość s. 105-108) przyznawał, że zaszedł piechotą na spotkanie Polaków z Papieżem na Błoniach. Miał wówczas, w czerwcu 1979 r., 27 lat. Odczuł wtedy straszliwą samotność Papieża: „Samotność, która była Jego losem, bo samotność człowieka, co jest blisko Boga, musi być definitywna, ta samotność jest w tych godzinach specjalnie widoczna” (*ibidem*, s. 108).

²⁰ Dzieło to funkcjonuje pod różnymi tytułami: franc. *L'Âge des ténébres*; ang., amer. *Days of darkness* lub *The Age of Ignorance*; pol. też: *Wiek ciemne* lub *Dni ciemne*.

Bywa, że Jan Paweł II odłączony jest niejako od kwestii związanych z wiarą. Staje się światowym celebrytą. Oczywiście ma to miejsce w filmach zakwalifikowanych już do innych grup (np. *Odyseja komiczna*, *Różowa Pantera 2*, *Być jak John Malkovich*), ale w niniejszym dziale na pewno znaleźć się powinien serial **Teoria wielkiego podrywu** (*The Big Bang Theory*, 2007). Sheldon Lee Cooper, którego gra Jim Parson, w jednym z odcinków mówi do Penny Hofstadter (Kaley Cuoco): „Chcesz posłuchać coś dziwnego? W roku 2000 Jan Paweł II został honorowym członkiem drużyny Harlem Globetrotters”. Miał więc być związany z drużyną koszykarską – z „bóstwami” naszych czasów. Jednozdaniowa aluzja do Papieża konfrontująca jego status ze statusem gwiazd filmowych pojawia się też w komedii kryminalnej **Ocean’s Twelve: Dogrywka** (USA 2004, reż. Steven Andrew Soderbergh, czas: 01’25’52-01’26’02).

IVb. filmy z wizualizacją – a więc takie, w których oprócz wypowiedzi na temat Papieża pojawiają się nagranie archiwalne z jego udziałem, gra aktora go naśladowującego, zdjęcie, obraz itd. Z tej racji tytuły zaszerogowane do poprzednich już grup tutaj się powtarzają. Chodzi jednak o to, że nowym elementem jest aluzja lub rozmowa o Chrystusowym Namiestniku. Będą to więc: **Rozmowy kontrolowane** (1991), serial **Złotka** (sezon 7, 1991), **Z miłości do...** (1999 – tu właściwie, podobnie jak w późniejszym filipińskim *Banale* przez cały czas losy fikcyjnego bohatera wiążą się z sytuacją historyczną, przyjazdem autentycznej postaci – Jana Pawła II, do danego kraju), **Banal** (2008), **Popiełuszko. Wolność jest w nas** (2009), **Anioły i demony** (2009), **Różowa Pantera 2** (*sequel* części 1 z 2006, 2009)²¹, serial **Młody papież** (2016-). Jak widać, część z wyżej wymienionych filmów stanowią reminiscencje z niezwykłego pontyfikatu, bowiem ich premiery odbyły się w czasie, gdy Papież już nie żył.

IVc. filmy z aluzjami do Ojca Świętego zawartymi w napisach końcowych (w tzw. tytułównce). Mają one duże znaczenie uprawdopodobniające i nadają diegezie realny sens. Do tej podgrupy filmów należą:

- **Cristiada** (*For Greater Glory: The True Story of Cristiada*, Meksyk 2012, reż. Dean Wright, epicki dramat historyczny). Ważniejsi bohaterowie występujący w filmie są wzorowani na postaciach autentycznych. Napisy końcowe informują o późniejszych losach niektórych z nich. Dla nas szczególnie istotne są te, które odnoszą się do beatyfikacji i kanonizacji dokonanej przez Jana Pawła II (i – potem – Benedykta XVI): „Anacleto

²¹ W *sequelu* giną nie tylko diament „różowa pantera”, ale również Całun Turyński czy Pierścień Rybaka. To już drugi znany mi film, w którym mamy do czynienia z utraconym przez biskupa Watykanu sygnetem. Motyw ten pojawił się już w 12. (13.) odcinku 7. edycji serialu *Złotka*. Pojawia się także w filmie *Anioły i demony* (*Angels & Demons*; 2009, reż. Ron Howard, na podstawie powieści Dana Browna). Sceny w Watykanie przypominają w *Różowej Panterze 2* wygląpy bohaterów *Eurotripu*, zaś wątek z udziałem Papieża na weselu przypomina inne filmowe sytuacje rzekomego zabawiania się głowy Kościoła katolickiego w świecie (*Odyseja komiczna*, *Zakonnica w przebraniu 2: Powrót do habitu*; *Egzorcysta 2 1/2* itp.). Nie trzeba dodawać, że wszystkie te ujęcia są bardzo groteskowe i nieraz wręcz niesmaczne.

González Flores, Martyr, beatified in 2005, Alongside the Vargas Brothers” (czas filmu: 02’12’02); „Father José Maria Rosles, Martyr, Canonized by John Paul II in 2000” (czas filmu: 02’12’28); „Father Cristóbal Magallanes, Martyr canonized by Pope John Paul II in 2000, along with 24 other martyrs” (czas filmu: 02’12’57).

- **Banal** – i tu czynnikiem uprawdopodobniającym akcję są napisy końcowe. Oto przykładowo dwa pierwsze: „Church officials in the Philippines have denounced the members of the fanatical group” („Kościół w Filipinach oficjalnie potępił członków fanatycznej grupy” – czas: 1’42’08); „Major Migués Sagala was posthumously honoured by the PNP (Philippine National Police) for his heroic act in saving the life of the Pope” („Major Migués Sagala został pośmiertnie odznaczony przez Filipińską Policję Narodową za swoją heroiczną postawę w ochranianiu życia Papieża” – czas: 01’42’22). Film ten wpisuje się w kontekst innych wydarzeń z podróży apostołskich i wystąpień Jana Pawła II, w których dochodziło do zamachów. Prawdziwy zamach (nagranie archiwalne w *Popiełuszko. Wolność jest w nas*) miał miejsce niecałe trzy miesiące później od wydarzeń w Manili – 13 maja 1981 roku na placu św. Piotra w Rzymie; następny, mniej znany – rok później od zamachu dokonanego przez Mehmeta Alego Ağcę, w Fatimie, gdzie Jan Paweł II przybył, by osobiście podziękować Maryi za uratowanie życia²².
- W tej grupie znajduje się również niemająca nic z prawdy historycznej komedia **Zakonnica w przebraniu** (1992). Film kończy się „przeglądem” pierwszych stron gazet: „People” (z napisem „Delores Van Cartier. Heaven helped me”), „Newsweek” (ze zdjęciem Delores i papieża przytulonych i uśmiechających się z okładki, na której ponadto widnieją napisy: „Delores Van Cartier, Cleaning Up Crime. Holy Cow! Rocking the Church”), „National Enquirer” (z podobnym zdjęciem i napisem bazującym na grze słów: „Pope loves pop”) itd.

Każda, choćby na ułamek sekundy przywołana obecność motywu Jana Pawła II w filmach jest sfunkcjonalizowana. Bywa potwierdzeniem trybu życia i myślenia, znakiem akceptacji bądź sprzeciwu (wtedy staje się elementem ironii i szyderstwa), przedmiotem dumy, symbolem nostalgii za ojczyzną lub za normalniejszym, bardziej

²² Zob. więcej *Podróże papieskie*, XI pielgrzymka (12-16.V.1982 r.), <http://mateusz.pl/JPII/podrozep/podroz1.htm> [dostęp: 7.01.2017]. Inna informacja, wnosząca więcej szczegółów: „Wśród tysięcy pielgrzymów jest 32-letni Hiszpan Juan Fernandez Krohn, ksiądz ze schizmatycznego Bractwa Piusa X wyświęcony przez arcybiskupa Lefebvre’a. Gdy Bractwo wydało mu się za mało radykalne, przyłączył się do sedewakantystów, wedle których Pius XII był ostatnim prawomocnie wybranym papieżem. Krohn bynajmniej nie przyjechał do Fatimy po to, by modlić się z Janem Pawłem II. Nie cierpi Kościoła posoborowego, ekumenizmu, odnowy. Nie cierpi papieża. Dawni znajomi uważają go za »niezrównoważonego umysłowo«. Tymczasem procesja zmierza z Kaplicy Objawień do głównego ołtarza bazyliki. Jan Paweł II wolno idzie po schodach. Krohn ubrany w czarną sutannę przepycha się przez tłum i rzuca się na papieża z nożem wielkości bagnetu. Krzyczy: – Precz z papieżem! Próbuje ranić go w serce”, K. Wiśniewska *Tajemnica zamachu w Fatimie*, „Gazeta Wyborcza”, 17.10.2008. Zob. też Centrum Jana Pawła II „Nie lękajcie się!”, *Drugi zamach na Jana Pawła II*, 12.05.2016, <http://www.janpawel2.pl/centrumjp2/2221-drugi-zamach-na-jana-pawa-ii> [dostęp: 7.01.2017].

uporządkowanym życiem, ikoną dobra i świętości. Motyw ten wobec bohaterów, ale również wobec odbiorcy dzieła może spełniać rozmaite funkcje: kerygmaticzne i ewangelizacyjne, pouczające (np. o historii), patriotyczne, upominające, konsolacyjne, ale też ludyczne, służące (w dobrym, ale i w najgorszym guście urządzonej) zabawie. Szczególną rolę odgrywa na przykład wprowadzanie postaci Jana Pawła II jako elementu kontrastownego wobec tego, jak żyją bohaterowie, nieraz moralnie zagubieni, jak w serialu *Jan Serce*, w *Świętym interesie* czy w filmach zrealizowanych na podstawie dzieł Jerzego Pilcha: *Spis cudzołożnic* i *Narty Ojca Świętego* („trzeba będzie zerwać z cywilizacją śmierci”). Do tej grupy należą też produkcje surrealistyczne, mocno naszpikowane erotyką i zmysłowością, jak czeski film *Spiskowcy rozkoszy* (1996), amerykański *Być jak John Malkovich* czy nawet – w pewnym sensie – polska trylogia: *Miś – Rozmowy kontrolowane – Ryś*. Osobne miejsce zajmują fabuły obyczajowe oscylujące na granicy satyry, ale i dramatu: *Zbrodnia ojca Amaro*, *Amaro perros*, serial *Młody papież* – w których szczególnie silnie wyeksponowana została dychotomia między *sacrum* a *profanum*.

Im większe perwersja i apologia pseudo- lub wręcz antywartości, płytkość i schlebianie najniższym instynktom, tym większy atak na Kościół, przejawiający się w wyśmianiu ludzi doń należących, w niepoważnym lub wręcz obraźliwym przedstawieniu Jana Pawła II, w zniesławieniu Chrystusowego Krzyża lub Maryi. Papież jest w nich poddanym ośmieszeniu „głosem wołającym na puszczy”, choć wszystko z pozoru wydaje się niewinne, komediowe, nastawione li tylko na wesołość. Zjawisko to obserwujemy w *Tępakach*, *Eurotripie*, *Parku jajcarskim* czy nawet – wydawałoby się w ambitniejszej od wymienionych – *Inwazji barbarzyńców*. Naigranie się z wszelkich autorytetów jest też domeną rysunkowego serialu *Miasteczko South Park* (1999-). Jan Paweł II jest tam wyszydany w odcinkach: *Do the Handicapped Go to Hell?* – z 2000 (głos Treya Parkera); *Red Hot Catholic Love* – z 2002 (głos Matta Stone’a), parodia *Kodu da Vinci – Fantastic Easter Special*, sezon 11., epizod 5. z 2007 (też grane przez Treya Parkera) oraz *South Park Pope Heh!?!?* z 2015. Stary, schorowany (w 2015 już nieżyjący) Papież pada tam ofiarą niewybrednych drwin. Istnieje też spora grupa filmów, w których wyczuwalne jest promieniowanie świętości, a Papież traktowany jest jako autorytet. W filmach tego typu często podkreśla się trud pontyfikatu i ciężar odpowiedzialności. Najbardziej wpisują się tu te produkcje, w których pojawiają się nagrania archiwalne. Często podejmują one temat, który bym określiła jako „dobro, które trzeba zabić” (np. *Popiełuszko...*, *Banal*, a nawet komediowy *Naga broń 33 i 1/3*). Do tej grupy należą też dzieła, w których zaznaczana jest duma Polaków z pontyfikatu Rodaka (liczne filmy z motywem zdjęcia), nostalgia za Ojczyzną w domach polskich emigrantów (*Jak stracić przyjaciół...*, *Ścigany*, *Miś* itp.), przynależność do Kościoła katolickiego (np. z udziałem duchowieństwa: *Zakonnica w przebraniu 1 i 2 cz.*, *Tajemnica Filomeny*,

Zbrodnia ojca Amaro, *Blues Brothers 1 i 2 cz. i in.*). Bywają też takie dzieła, w których Jan Paweł II traktowany jest jako *persona non grata*. Dewaluacja czy deprecjacja następuje we wspomnianych już filmach rysunkowych typu *Miasteczko South Park* (1999-) ²³, *Dzielnica!* (2004), ale też surrealistycznych jak *Park jajcarski* oraz „rozrachunkowych” jak *Inwazja barbarzyńców* (2003). Pewna degradacja ma miejsce również w *Różowej Panterze 2* (sequel z 2009) – ale dość niewinnie, jak na komedię; bezwzględnie zaś w *Tępakach* i *Eurotripie*.

Niezależnie od tego, czy JP II występujący w filmie jest przedstawiany jako *persona grata*, czy też ośmieszany, ukazywany w krzywym zwierciadle, ujmowany ironicznie bądź groteskowo, zawsze jego większy czy mniejszy udział w świecie przedstawionym dowodzi, że jako postać realna, historyczna wszedł już za swego życia do kultury, stał się elementem przestrzeni publicznej, bohaterem rzeczywistości wirtualnej o zatartych granicach między tym, co autentyczne i prawdziwe, a tym, co fikcyjne i zmyślone.

Sfunkcjonalizowanie interesujących nas tu motywów w dużym stopniu zależy od gatunku filmowego i od czasu powstania filmu. Oczywiście niebagatelną rolę odgrywają cechy niepowtarzalne dzieła, zamysł twórczy, a nawet światopogląd scenarzysty, reżysera i aktorów.

Wśród filmów sensacyjnych, przygodowych, surrealistycznych, satyrycznych, fantastycznych, SF, horrorów, kina akcji, kryminałów, gangsterskich, dramatów, obyczajowych, biograficznych, historycznych przeważają komedie, w tym: *sequele* i parodie innych filmów – oczywiście z różnymi dookreśleniami. Warto zwrócić też uwagę na wyłaniającą się spośród nich grupę filmów w pewnym sensie zapowiadających jakiś kres – kres dobra i świętości, koniec świata, cywilizacji, kultury, zmierzch chrześcijaństwa itd. Jedne z nich idą w kierunku nihilizmu i dekadencji (np. filmy obyczajowe), inne – katastrofizmu (filmy SF, katastroficzne, fantastyczne). Jan Paweł II jawi się w nich jako relikwiczegogoś, co jest bezpowrotnie tracone lub odwrotnie – jako światełko nadziei w mroku zła. Tę grupę opatrzyłabym etykietą „Ojciec święty na czasy ostateczne” i zaliczyłabym do niej z pewnym wahaniem *Powaqqatsi* (1988), na pewno zaś: *Armageddon* (1998), *Opowieść kryminalną* (2005), obrazujące czas nadejścia Antychrysta *Taśmy Watykanu* (2015) oraz *Młodego papieża* (2016-).

Wiele by nam powiedziało również uporządkowanie w miarę wszystkich filmów według chronologii powstawania i krajów, w których odbyły się produkcje. Z mojego

²³ Są też całe filmy parodiujące postać Jana Pawła II, np. Martin Scorsese – jak podaje Sławomir Bobowski – „popisał się błyskotliwą (podobno) produkcją telewizyjną, realizując włoską komedię *Il Papòcchio*, co po polsku znaczy *W oczach papieża* (po angielsku – *In the Eye of the Pope*). Była to satyryczna komedia, parodiująca papieża Jana Pawła II zakładającego, w diegezie filmu, stację telewizyjną”, S. Bobowski, *Między świętością a potępieniem. Martin Scorsese i religia*, Wrocław 2007, s. 51. Tego typu produkcje jednak mniej nas tutaj interesują ze względu na czołową, a nie epizodyczną w nich rolę Papieża.

zestawienia chronologicznego, a lista – z pewnością wzbogacona o nowe pozycje – będzie się jeszcze wydłużać, wynika, że najwięcej jest produkcji amerykańskich i polskich. Bywają też australijskie, czeskie, kanadyjskie, włoskie, brytyjskie i francuskie, argentyńskie, meksykańskie i hiszpańskie, węgierskie, filipińskie i niemieckie.

Jeśli chodzi o czas premiery²⁴ – najwięcej ze znanych mi filmów pochodzi z 2004 i 2005 roku. Może powolne odchodzenie Papieża do wieczności wzbudziło w filmowcach pewną refleksję i uzmysłowiło konieczność uwzględnienia go w fabule? Stosunkowo dużo produkcji przypada na lata 90. Zapewne podobne statystyki dotyczą filmów fabularnych i dokumentalnych bezpośrednio opowiadających o Papieżu. Z tym, że one – w odróżnieniu od omawianych tutaj – nadal (2017 r.) są produkowane²⁵.

* * *

Jan Paweł II pokazał, że jest Papieżem, który wychodzi do ludzi, który ich traktuje z sympatią i miłością. To wykorzystali też producenci filmowi – „w mieszałi” Ojca Świętego w tłum. Kazali go sobie wyobrazić jako tego, który pojawia się na schodach poczty, przy bokserkim ringu, w szpitalu, przy karcianym stoliku, na balkonie w amerykańskim kościele, w zapomnianej przez świat polskiej wsi tylko dlatego, że w niej rzekomo kiedyś jeździł na nartach czy zostawił swój samochód. Papież swoim życiem zainspirował producentów, by traktowali go jako ważki element świata przedstawionego.

Nie wszystkie filmy wpisują się jednak w system oczekiwań ludzi związanych z Kościołem i wiarą katolicką. Im bardziej film jest nastawiony na antywartości czy – jak kto woli – wartości hedonistyczne, konsumpcyjne, tym bardziej postać Jana Pawła II jawi się jako śmieszna, karykaturalna, opozycyjna wobec reszty. Dotyczy to przede wszystkim seriali satyrycznych, przede wszystkim rysunkowych. Sylwetka Papieża albo wprowadza wielki dysonans w obrazowaniu, albo bywa demonstracyjnie wykpiona. Tak jest w najmniej budujących filmach spośród omówionych – w *Tępakach*, *Eurotripie*, w *II papòcchio*, w *Parku jajcarskim*. Nieraz same tytuły już mówią, że nie są to komedie w dobrym stylu.

Często w polskich filmach, zwłaszcza kręconych za życia Jana Pawła II, jego motyw wiąże się z martyrologią narodu polskiego, dążnością do wolności, walką o prawdę i poszanowanie życia religijnego w kraju. Dzieje się tak w filmach pokroju *Popiełuszko*. *Wolność jest w nas* czy *Lawa*, nawet w prześmiewczych typu *Święty interes*, ale również w takich, w których oprócz fotografii Papieża nie ma żadnych innych odniesień do jego osoby. Jego zdjęcie umieszczone na ścianie, biurku, fortepianie, komodzie itd.

²⁴ Włączam do tego podsumowania poszczególne odcinki seriali.

²⁵ Np. film dokumentalny *Wyzwolenie kontynentu: Jan Paweł II i upadek komunizmu (Liberating a Continent: John Paul II and the Fall of Communism)*, USA 2016, reż. David Naglieri, z narracją Jima Caviezela). Zob. też tegoż reżysera *John Paul II in America. Uniting a Continent* (USA 2014).

odnosi się do tych właśnie wartości. Inaczej niż w analogicznej sytuacji w produkcjach zagranicznych, przede wszystkim amerykańskich, meksykańskich czy brytyjskich. Tam wizerunek Papieża jest znakiem Kościoła, któremu obiecuje się w jakiś sposób i z różnym skutkiem posłuszeństwo. Wyjątkiem są zagraniczne filmy z epizodem o polskich emigrantach – np. *Ścigany* czy *Jak stracić przyjaciół i zrazić do siebie ludzi*. Reżyserzy dobrze wychwycili fenomen łączenia głowy Kościoła z polskością, z tym, co dalekie, przez bohaterów utracone i idealizowane. W polskich produkcjach natomiast chyba nie znajdziemy tak bezmyślnych żartów z Papieża, jak w amerykańskich komediach typu *Eurotrip* czy *Różowa Pantera 2*²⁶. Zagraniczne filmy są też o wiele bardziej różnorodne gatunkowo.

Niniejszy szkic, pozbawiony, przyznam, głębszych analiz i interpretacji, jest orientacyjnym zarysem pracy nad większą całością. Bardziej przypomina rejestr czy przegląd, ma charakter porządkujący materiał i przez to – już na tym etapie badań – oddaje skalę zjawiska. Powstał w wyniku intensywnych poszukiwań filmów, w których przecież obecności motywu Jana Pawła II nie zdradzają ani tytuł, ani reklamujący plakat, ani zwiastun czy recenzja. Poszukiwania moje trwają. Już teraz jednak chciałabym gorąco podziękować tym wszystkim, bez których niniejszy artykuł oraz planowana praca byłyby uboższe. Do owego grona należą przede wszystkim Bart Bruzewicz i Piotr Prusinowski, a także: siostra Wiesława Tomaszewska, Joanna Gorzelana, Elżbieta Powązka i Katarzyna Grabias-Banaszewska.

JOHN PAUL II AND HIS SECONDARY AND CAMEO ROLES IN FEATURE FILMS. A PRELIMINARY RECONNAISSANCE

Summary

John Paul II entered popular culture. Like any other pope, he appeared in movies as the main, but also as a secondary character, a motif shown in a film for a fraction of a second. This article is precisely about this phenomenon, about his cameo roles, about different fragments of archival documents, photos and portraits of the Pope, as well as allusions to the Holy Father that are interwoven into feature films.

²⁶ Milczeniem pominiemy tu sytuację w polskim teatrze, choćby z 2017 r.